

govora i iz djela afirmiranih štokavskih pisaca, ali je otvoren umjereno i prema kajkavskom i čakavskom dijalektu, prema slavenskim jezicima i prema glavnim evropskim jezicima po načelu elastične stabilnosti. To sam načelo prema principima praške lingvističke škole istakao već godine 1952. u 1. broju časopisa »Jezik«, časopisa za kulturu hrvatskoga književnog jezika, koji od 1952. izdaje Hrvatsko filološko društvo u Zagrebu. Na taj je način otvoren dovoljno slobodan i funkcionalan putokaz pravilnom i neskućenom razvitku književnog jezika. Sve je to dalo takve rezultate da je posve pravilna ocjena Petra Skoka iz g. 1952. u raspravi »O jezičnoj kulturi« u kojoj on kaže: »Danas se već može pouzdano kazati, da je i na hrvatskoj i na srpskoj strani književni jezik (koinē), kao i saobraćajni (langue parlée), koliko se na njemu osniva, znatno prerastao hercegovačko i dubrovačko, odnosno istočno narječje, ostavivši ih kao provincijalizme iza sebe. Današnji naš književni jezik ne poklapa se više s određenim narječjem.«⁷

5. – Briga o normi hrvatskoga književnog jezika, kao što se iz prikazana vidi, bila je u posljednja dva stoljeća vrlo intenzivna. Može se reći da je borba oko norme u 19. stoljeću bila čak i vrlo burna i da su se u njoj sukobljavala različita gledišta. Ali baš u toj borbi iskristalizirala se jasna potreba da hrvatski književni jezik ima jednu i ustaljenu normu i kodifikaciju i da je kraj 19. stoljeća donio jedinstveno gledište o problematici normiranja književnog jezika. pa se tako u 20. stoljeće ušlo s pročišćenim shvaćanjem kakav lik treba da ima taj jezik. S obzirom na to što su se pronašli zdravi i moderni lingvistički principi za rješavanje problematike norme u 20. stoljeću, hrvatski je književni jezik postao pogodno sredstvo za izvršavanje osnovnih i različitih funkcija književnog jezika. U tome su značajnu ulogu odigrali i lingvistički časopisi »Hrvatski jezik« (1938), »Jezik« (od 1952. do danas), te »Suvremena lingvistika« (od 1973. do danas).

O GRAFICI KNJIŽEVNOGA AKCENTA

Miroslav Kravar

I.

Na području znanosti, osobito društvenih, nailazimo često na istu odanost prema konvencionalnim rješenjima kakva se može naći i u mnogim drugim sferama ljudskoga iskustva u kojima tradicija, kakva god bila, igra znatniju

⁷ Petar Skok: »O jezičnoj kulturi«, časopis »Jezik«, Zagreb, 1952, str. 6.

ulogu. Tu nas obziri prema »uobičajenom« više puta priječe ne samo da po-
duzmemo kakav nov korak nego i da uvidimo njegovu potrebu u stvarima
o kojima smo već uvjereni da su se preživjele time što sve manje služe svrsi
za koju su u svoje vrijeme nastale. U prirodnim bi znanostima pod tim uvje-
tima bio nemoguć svaki napredak, dok se u društvenima dopušta kao konven-
cija štošta što se već ni u praksi ne opravdava kao svrhovito. U krilu zna-
nosti o jeziku ima takvih preživjelih rješenja na pretek.

Ja ću se ovdje pozabaviti samo jednim od njih — grafikom naših akcenat-
skih znakova sa stanovišta njezine svrhovitosti za praktičnu upotrebu. Navo-
deći razloge protiv postojećeg sistema grafičkoga akcenta, koji se na očigled
preživljuje, a u prilog kakvu novom i boljem, raspravljam iz čista, da se tako
izrazim, lingvističkoga »la-science-pour-la-scientizma«, tj. ne pitajući se hoće
li mišljenje što ga ovdje izlažem biti primljeno kao »prijedlog« ili neće. Jer
pri tome i ne bi došla toliko u obzir težina argumenata kojima se ono brani
koliko sila teža tradicije za kojom stoji niz priznatih imena.

Danas problemi naše akcentuacije, pogotovu u okviru naših sve življih ras-
pri oko jezika, imaju, kao i mnoga druga jezična pitanja u nas, dvostruko
značenje, šire i uže. Naš akcenatski sistem kao općestokavski fenomen, zajed-
nički dakle i svim književnim redakcijama štokavštine, ostaje, bar zasada,
na rubu debate, ali već danas ima znakova da ni tu nema potpuna sporazuma.

Obrazlažući ovdje potrebu razmišljanja o samom akcenatskom znaku kao
jednome od očevidnih uzroka zabune na tom području naših znanja o jeziku,
činim to u nadi da će stanovište što ga iznosim poslužiti, ako ništa drugo, bar
kao poticaj na diskusiju u nešto širem stručnom krugu.

*

Rijetki su, bar u Evropi, jezici kojih akcenatski sistem kao takav, tj. kao
prozodijska fonetičko-fonološka danost, zadaje toliko briga ne samo, da ih
tako nazovemo, potrošačima dotičnoga jezika, osobito onima koji se njime
svakodnevno služe kao radnici govorne ili pisane riječi, nego i samim učenim
stručnjacima, koji akcenatska pitanja istražuju, o njima raspravljaju ili o nji-
ma donose mjerodavne prijedloge — rijetki su, hoću reći, jezici koji u tom
pogledu toliko zabrinjuju koliko naša književna štokavština, i to bez obzira
na »avatar« u kojem se književno javlja: kao hrvatski jezik ili kao srpski, od-
nosno — u kakvoj od brojnih složenica — kao hrvatsko-srpski ili srpsko-hr-
vatski (ovo dvoje s crticom ili bez nje), itd. U nas se svijet, čak i onaj obra-
zovaniji, već odavna pomirio s mišlju da su akcenatska pitanja štokavštine,
pogotovu njezinih književnih tipova, stvar veoma uska, gotovo posvećena
kruga visoko postavljenih stručnjaka, tema razgovora koju je u školovanu

društvu pametno izbjegavati ili, ako je to nemoguće, onda bar zaobilaziti stereotipnim izrazima, kao što su: »Da, može ovako i onako«, »Gle, u vas tako, a u nas ovako«, »Doista vraški zamršena stvar« i tome slično. I onako većina, osobito po gradovima, govori ovom ili onom mješavinom lokalnoga i književnoga akcenta, dok čista norma ostaje na papiru. Ali, da neprilika bude još veća, naši akcentološki stručnjaci ne samo što nisu brojni nego i ono što ih ima ne sudi o općim akcenatskim potrebama svagda jednako ili bar slično, da o pojedinostima i ne govorimo. Dosta bi u tom smislu bilo usporediti ono što o književnom akcentu uči kakva naša normativna gramatika — bez obzira u kakvu izdanju: zagrebačkom, beogradskom ili sarajevskom — s novijim pokušajima normiranja, kakvi su, na primjer, oni što ih danas, za »srpskohrvatsku« upotrebu, ali na temelju sjevernoekavske izgovorne prakse, poduzimlje prof. Ivić.¹

No jedno su, na području naše akcentologije, pitanja tipološkoga normiranja, a drugo činjenica da se u svakom od mogućih sistema, napose u četveroakcenatskom, ova ili ona riječ javlja u određenom akcenatskom liku, o čemu se već teže diskutira. Tu smo se navikli oslanjati na vrhunske autoritete, kakvi su u naše vrijeme bili Ivšić na hrvatskoj i Belić na srpskoj strani. U nas se u Zagrebu znao red: imate li kakvu akcenatsku sumnju, skočite u Slavonski seminar Filozofskoga fakulteta do profesora Ivšića pa ćete dobiti točan odgovor uz iscrpan komentar. Jer naša je akcentuacija, u okviru bilo kojega sistema, takav entitet da mjerodavan sud u njezinim spornim pitanjima može dati samo vremesni učenjak koji je, poput Ivšića, najveći dio svoga vijeka posvetio radu u tom uglu lingvistike.²

Uostalom, meni se jednom i s pok. Ivšićem dogodilo slijedeće: Radili smo zajedno, prije dvadesetak godina, na fonetičkom priručniku *Srpsko-hrvatski jezik na pločama* (= *Acta Instituti phonetici*, 4) u izdanju Instituta za fonetiku Sveučilišta u Zagrebu (1956). Tekstove nam je čitao P. Cindrić, tadašnji jezični lektor Hrvatskoga kazališta, za kojega se prethodno ustanovilo da ima — naravno, »od rođenja«, jer se nešto takvo jedva da naučiti — »valjan« novoštokavski izgovor, napose akcenat. Pri snimanju tekstova na magnetofonu zapeli smo, u kraćem odlomku iz Šimunovićeve *Alkara*, na riječi *koplje*. Kad je spiker pri čitanju naišao na tu riječ, odjednom stanka: ne sjećam se

¹ Tako već u radu I. Lehiste i P. Ivić, *Accent in Serbocroatian* (= *Michigan Slavic Materials*, 4), Ann Arbor, 1963. — Naša je zagrebačka strana na tom odsjeku u defenzivi: ona se ograničuje na to da s vremena na vrijeme upućuje na neka naša odstupanja od neizbrojivih Daničićevih tipova, kojih se inače, htjela ne htjela, drži. Slično postupa i J. Matešić. *Der Wortakzent in der serbokroatischen Schriftsprache*, Heidelberg, 1970.

² Kao vidljiv znak priznanja strane znanosti našem uglednom akcentologu služi danas podeblja edicija prof. Chr. A. van den Berka: *St. Ivšić, Izabrana djela iz slavenske akcentuacije* (= *Slavische Propyläen*, 96), München, 1971, gdje su sabrani brojni Ivšićevi radovi s područja akcentologije, većinom naše.

točno je li on sam zastao ili sam ja intervenirao. Svakako, valjalo se na licu mjesta, štono riječ, odlučiti »za svagda« za jedan od dva moguća akcenta: ili *kòplje*, kako je stajalo u rukopisu i kako »treba da bude« (usp. rus. копьѣ), ili *kōplje*, kako se danas obično čuje. Nastala je kratka diskusija o pitanju, dok je uređaj za snimanje »čekao«. Ivšić je, dakako, bio za *kòplje*, a ja sam, uporno, ali s doličnim oprezom, pledirao za *kōplje* navodeći, među ostalim, kao razlog da mi se ni u čakavskom nešto kao *kopjè* (u inače pravilnu podudaranju s ruskim) ne čini obično. Na koncu je Ivšić popustio i zaključio: »Valjalo bi pogledati 'u Vūka'«. Kako se snimalo u prostoriji Radio-Zagreba, gdje Vukova rječnika nismo imali pri ruci, i to kasno u noći da nam ne smeta buka s ulice, nije preostalo drugo nego telefonirati u stan prof. Ivšića, odakle smo nakon kraćeg vremena dobili odgovor: *kòplje*. Dakle, u pravu je bio Ivšić, i to zajedno s Vukom, iako akcenatska dubleta *kòplje/kōplje* nije time bila riješena, nego samo zaobiđena.³

No, kako god bilo, *Roma locuta, causa finita*: na pločama stoji *kòplje*, dakle onako kako »treba da bude«, a ne možda onako kako jest.

Pa valjda je, konačno, i u redu što se mi toliko trudimo da naš jezik, osobito književni, naglašavamo radije kako treba, nego kako jest, jer ono što jest, gledano odozgo, zna biti »sumnjive« vrijednosti: ili je »dijalekatsko« prema »književnom« (tj. kao u Akademijinom rječniku, koji nas u naše dane na tom području počeseće ostavlja bez obavijesti), ili »novije«, još neprihvaćeno prema »klasičnom« (tj. kao u Vuka) ili »gradsko« prema »narodnom« (tj. kao u selu N). Sve to znači: koga maćeha priroda nije usrećila darom da se rodi kao novoštokavski »četveroakcentualac«, tome je do našega pravilna akcenta više puta veoma teško, gotovo nemoguće doći. Odatle ne samo po našim školama nego i po višim prosvjetnim i kulturnim ustanovama toliko muke oko trnovitih pitanja akcenta.

Jedina odšteta koja bi nam pri svemu tome imala ostati bila bi poznata doktrina o »ljepoti« štokavskoga akcenta, napose uzlaznoga. Ali i ta bi stvar, do danas ničim nedokazana, mogla biti sporna, jer u estetici naše politonije nisu isključena ni drukčija mišljenja. Nema sumnje da bi kakva stručna anketa u tom predmetu dala veoma raznorodne, dakle i nepouz dane podatke. To je stoga što se tu radi o estetski slabo mjerljivim veličinama, koje usto zalaze i u sferu osobnih dojmova, gdje vlada pravilo: *Chacun a son goût*. Na

³ Naši rječnici, i hrvatski i srpski, imaju većinom, očito po Vuku, *kòplje*; samo Ristić-Kangrga u srpskohrvatsko-njemačkom i, vjerojatno po njima, I. I. Tolstoj u srpsko-hrvatsko-ruskome navode *kōplje*. Čuje se također i *kōplje*, što je očita analogija prema zbirnim imenicama kao *gròblje*, *ròblje*, *snòplje* i sl. Naše bi kolebanje između *kòplje*, pl. *kòplja*, i *kōplje*, pl. *kōplja*, moglo biti znak da je riječ i u nas prošla kroz tip s pomičnim akcentom (usp. rus. копьѣ, ali копя) pa se onda razvila u oba lika. Ali kolebanja ima, kako navodi V. Kiparsky, *Der Wortakzent der russischen Schriftsprache*, Heidelberg, 1962, str. 248, i u ruskome: *kòpbe* »naličje novca«, što će reći da pojava mora biti veoma stara.

svaki način. jezici se ne sastoje od samih ljepota, pa u njima ima i lijepih i manje lijepih. kadšto i ružnih crta, iako je sve to, kako smo rekli, više ili manje subjektivno obojeno.⁴

Jedno je ipak sigurno: da se naš jezik po širini i složenosti akcenatske problematike bitno razlikuje od mnogih drugih. Na tome nam druge jezične sredine, gdje se govore jezici kao engleski, francuski, njemački, talijanski, pa čak i ruski, ili, ako se hoće, češki, rumunjski, turski itd., nemaju razloga zavidjeti. Štaviše, prije bi se moglo reći obratno. Jer u njih je dosta znati gdje da se riječ naglasi, što onda biva ili svagda na istom slogu, kao u francuskom, češkom, a većinom i u turskom, ili na jednom od ograničena broja slogova, kao u njemačkom, engleskom, a pogotovu u talijanskom i rumunjskom, ili na bilo kojem slogu, kao u ruskom, gdje već i pitanje mjesta akcenta zadaje stotinu teškoća. Ali u drugim jezicima, kad se zna gdje je akcenat, otpada ono drugo, naše zloćudno pitanje: »Ama kako da naglasim?«⁵ Time, naravno, ne mislim reći da u drugim jezicima nema teškoća druge vrste. Ali naše se akcenatske neprilike nalaze, tako reći, u prvom planu ortoepskih napora, jer je akcenat, kako se staromodno kaže, »duša riječi«, a modernije — svežanj prozodijskih tzv. »suprasegmentalnih« (u stvari intimno »inrasegmentalnih«) obilježja koja glasovno prožimlju svaku jezičnu jedinicu odnosno strukturu, od fonema i sloga do iskaza.

To će reći da izlaz iz naših akcentoloških nedaća ne bi trebalo tražiti ni u svemoći škole na tom području ni u učenju o ljepoti, nego valja zahvaliti Usudu, ili ne znam kome, što je naš akcenatski inventar — već i u »jeziku«, a pogotovu u »govoru« ili »tekstu« — slabo fonološki opterećen, tako da su slučajni nesporazumi, kao na primjer: *U vlaku nismo imali p à r ē / p à r ē — Taj čovjek nema rúku/rúkú — Svi se ponosimo Lúkōm/lúkōm/lúkōm/túkōm*, itd., da su, dakle, takvi slučajni razmjerno veoma rijetki.⁶ Osim toga, naš je jezik po prirodi takav da se, osobito u svojim književnim tipovima, da različito naglašavaju, dakle zapravo prozodijski maltretirati, a da i dalje ostane komunikacijski jasan. U praksi, posebno po gradovima, tako većinom i biva. Tako se u nas bilo koji iskaz, npr. *Mōlīm Vas, znáte li mi rēci kùdā se idē na glāvni tfg?* — može u svakome našem većem gradu, kadšto i u različitim sredinama istoga grada, čuti u drukčijem »suprasegmentalnom« ruhu pa da ga

⁴ Ja sam rođeni štokavac-ikavac, dakle četveroakcentualac *УСКОНУ*, ali ne mogu reći da mi se naš dugouzlazni akcenat, kao u *gláva, údite, živí se* i sl., osobito »svida« — ono potmulo i strmo penjanje tona na naglašenom slogu i naglo odapinjanje na idućoj mori, koja ostaje lebdjeti u zraku, da se tek treća tonski koliko-toliko smiri.

⁵ Odatle u nas nevjerovatna, ali zato ne rjeđa pojava da ima ljudi, osobito nastavnika jezika, koji bolje naglašavaju kakav strani jezik nego književnu štokavštinu.

⁶ Usp. moj rad »Drei Fragen der serbo-kroatischen Phonologie, 2. Der allgemeine Oppositionsertrag«, *Ost und West* (= *Frankfurter Abhandlungen zu Slavistik*, 8), Wiesbaden, 1966, str. 51. i d., gdje se ta stvar potanje razlaže.

ipak svatko razumije bez obzira na vlastiti akcenatski sistem. To isto pitanje ostaje jasno čak i u ustima kakva stranca, npr. Nijemca, Francuza, Engleza i sl., izgovoreno njihovom prozodijom, pod uvjetom da pri tome ne stradaju teže fonematski segmenti.⁷ U tom pogledu situacija nije tako beznadna kako je prikazuju Magner i Matejka, dvojica američkih slavista, u nedavno objavljenoj monografiji o problemima naše, osobito gradske akcentuacije.⁸

II.

Ovdje sam zašao, gotovo zalutao, dalje nego što sam mislio u prozodiju našega akcenta kao takvu, tj. u pitanja njegovih fonetičko-fonoloških osobina, napose s obzirom na teškoće preko kojih naš obrazovani svijet dolazi do podatka o pravilnu akcentu, a u naslovu sam obećao govoriti o grafici akcenatskih znakova. Ali te su dvije teme, kako ćemo odmah vidjeti, u stvari dvije strane iste medalje.

Naši su akcenatski znakovi, kako je poznato, prilično stari. To su tradicionalni znakovi grčkoga pisma: tzv. »akut« (´), »gravis« (˘) i »cirkumfleks« (¨), u nas obično zaobljen; nov je u nas samo dvostruki gravis (˝). Tim su se znakovima, iako pojedinačno i neujednačeno, služili tu i tamo već i stari hrvatski, pa i srpski pisci, a napose autori gramatika, kao što su J. Križanić, M. A. Reljković, I. A. Brlić i Š. Starčević, o čemu je u nas podosta i pisano.⁹ Zna se također da konačna kodifikacija naših akcenata, što se tiče njihove današnje vrijednosti, potječe od Vuka Karadžića, koji — uzgred rečeno — nije ispočetka ni sam razlikovao između dva kratka akcenta, iako novoštokavac *par excellence*. Tek u *Gramatici* i *Rječniku*, dakle od 1818, razlikuje ih u slučaju minimalna kontrasta, tj. u parovima kao *pāra* : *pàra*, ostavljajući ih inače nerazlučene u istom znaku.

Ta se grafička garnitura od četiri akcenatska znaka može, radi preglednosti, prikazati shematski ovako (*a* stoji za bilo koji samoglasnik):

ä	â
à	á

⁷ Taj se prividni paradoks objašnjuje ne samo slabom opterećenošću našega fonološkog inventara uopće, već i time što se on u nas iskorišćuje ekstenzivno, a ne intenzivno kao u nekim drugim jezicima, npr. u engleskom; v. kod mene, *ibid.*, str. 55. i d.

⁸ Th. F. Magner i L. Matejka, *Word Accent in Modern Serbo-Croatian*, Pennsylvania State University Press, 1971; o knjizi ima izaći moja recenzija u *Zeitschrift für slavische Philologie*, 38 (1975).

⁹ O Reljkovićevu i Brlićevu akcentu pisao je Ivšić u *Radu JAZU* 194 (1912), str. 1. i d., odn. 61. i d., o Križanićevu Belić u *Akcenatskim studijama*, Beograd, 1914, str. 23. i d., a o Starčeviću V. Anić u Radovima Filozofskog fakulteta u Zadru, 7, (1968), str. 70. i d.; s fonološkoga stanovišta piše o tome Jakobson u *TCL de Prague*, 4 (1931), str. 164. i d., a napose 175. i d., sada *Selected Writings*, I (1962), str. 128. i d.

Naša shema hoće da kaže: pred nama je, na planu fonetičko-fonološke stvarnosti. tzv. novoštokavski četveroakcenatski sistem, koji se ovdje predoduje u svome grafičkom sastavu tako da su dva lijeva akcenta kratka, a dva desna duga. dva gornja silazna, a dva donja uzlazna, kao na primjer u riječima: *māslo, vòda, mēso, vīno*. Ali već se na prvi pogled vidi da u tome grafičkom sistemu nema ni traga onim binarno-proporcionalnim odnosima koji stvarno postoje na fonetičko-fonološkom planu kao akcenatski sistem. Da su dva akcenta »kratka«, a dva »duga«, pa dva »silazna«, a dva »uzlazna«, to se iz samih znakova ne vidi. Dakle, oni su proizvoljni, jer nisu denotativni, pa čak ni simbolični; osim toga, nisu ni parno podudarni, što bi bio minimum njihove informativnosti. Drugim riječima, oni o prozodijskim svojstvima i funkcijama što ih »označuju« ne kažu nikome ništa.¹⁰

Takav je sistem grafičkoga akcenta već i na području znanstvene upotrebe neprikladan, pa nije čudo što je dosta rano dao povoda kritici, iako više u pojedinostima nego kao cjelina. Ali u naše vrijeme sve više dolazi u pitanje i kao takav. Neka u tom smislu bude dovoljan najprije jedan stariji citat: Hirt, koji je čitav svezak svoje indoevropske gramatike posvetio akcentu, kaže o tom sistemu da je »eine für den geplagten Indogermanisten ziemlich verwirrende Bezeichnungsweise«¹¹, pa ga zamjenjuje vlastitim sistemom, u kojem — kako on misli — dolaze bolje do izražaja dijakrono-akcenatski odnosi. Ali ni na području sinkrono-akcenatskih istraživanja nije naša garnitura prikladnija, pa je neki učenjaci, osobito strani, napuštaju uvodeći sisteme koji, prvo, hoće da budu binarno-proporcionalni i, drugo, takvi da se u znaku razlučuju dva glasovna elementa akcenta, kvantitet i ton. Takvi su novi sistemi, na primjer, oni što ih imaju Jakobson i Hodge.¹² Obadva idu za tim da budu fonološki praktična, osobito prvi, koji se ovdje navodi u svome fonetičkom obliku.

¹⁰ Eventualan prigovor da isti slučaj imamo i kod slova ne bi bio sasvim točan, jer su i crteži slova (semitski *aleph* »volujska glava«, *bēth* »kuća«, *gimel* »ugao kuće«, itd.) bili isprva bar simbolični. Slična se težnja provodi i danas pri početnoj nastavi čitanja i pisanja, gdje, na primjer, *i* = »igla«, *o* = »oko«, *s* = »srp«, i sl.

¹¹ H. Hirt, *Indogermanische Grammatik*, V (*Der Akzent*), Heidelberg, 1929, str. 134.

¹² *Usp.* R. Jakobson, »On the Identification of Phonemic Entities«, *TCL de Copenhagen*, 5 (1949), str. 205. i d., a posebno 209, ili *Selected Writings*, I, str. 422, i C. T. Hodge »Serbo-Croatian Phonemes«, *Language*, 22 (1946), str. 112. i d.; o tome govori i Ž. Mujčić, *Fonologia generale e fonologia della lingua italiana*, Bologna, 1969, str. 293. i d., ali mu je obavijest nepotpuna.

Tu je riječ prije svega o dvjema obilježjima akcenata, kvantitetu i tonu, dok se treće — intenzitet kao tobože redundantan ne bilježi (*Usp.* ipak minimalne parove: *āla* : *alā* [pored *alā*], zatim *pāda* : *pa dā*, *sāda* [pored *sāda*] : *sa dā*, itd.). U tom su smislu i naši nazivi »kratki silazni«, »dugi uzlazni« i dr.

Evo ih oba u okviru naše sheme (Jakobsonov lijevo, a Hodgeov desno) u rasporedu kao i naprijed Vukov:

a	a:	à	àa
à	à:	(á)	aá

Tako bismo imali, po Jakobsonu: *maslo, vòda, me:so, vì:no*, a po Hodgeu: *màslo, vòda, mè:so, vì:no*; drugim riječima, tu se u skladu s ovom ili onom fonološkom interpretacijom primjenjuju ili sredstva fonetičke transkripcije Međunarodnoga fonetičkoga udruženja (*APhI*) ili znakovi kakva pravopisa (ovdje dvostruki samoglasnik kao u nizozemskom).¹³

Ta bi se dva sistema dala za šire fonetičko-fonološke potrebe uspješno kombinirati, recimo ovako:

à	à:
á	á:

pa bismo imali: *màslo, vòda, mè:so, vì:no*. Nešto sam slično proveo i sam u naprijed navedenom priručniku, gdje se akcenti, uglavnom prema transkripciji *APhI*, bilježe ispred naglašenoga sloga, i to silazni akutom odozgo prema dolje, a uzlazni istim znakom odozdo prema gore (u stvari, predviđen je bio okomiti znak akcenta), tj.: '*maslo*, '*voda*, '*me:so*, '*vi:no*.¹⁴

Treba podsjetiti da se tu svuda radi o sistemima za znanstvenu upotrebu, koji kao sredstva pravopisne prakse slabo dolaze u obzir.

Sve što sam dosada naveo upućuje na zaključak da se u znanstvenoj upotrebi naš sistem bilježenja akcenta već preživljuje, pa se tako i imaju shvatiti pokušaji nekolicine stručnjaka da ga zamijene kakvim drugim, prikladnijim, pri čemu onda u ovoga ili onoga dolaze do riječi različiti kriteriji.

Ako je takvo stanje na području znanosti o jeziku, valja se pitati: koliko naši grafički akcenti odgovaraju potrebama prakse kao pravopisni znakovi? Jer oni su, silom naših jezičnih prilika, već odavna preneseni iz sfera jezične teorije na poprište ortoepske prakse, jasnije rečeno — književnojezične nastave, iako tu ostaju u statusu pomoćnih pravopisnih znakova. A u tome, rekao bih, i jest najveća nepravilnost, kako ćemo dalje vidjeti.

¹³ Jakobsonov postupak po kojem se silazni akcenti kao vezani uz početni slog ne označuju nije bez prigovora, jer dopušta neizvjesnost u slučaju proklize, npr. *na noge* može biti *nà noge* i *na nòge*, a u *gra:d* isto tako *ù grād* ili *u grād*. Hodge razlikuje dva kratka akcenta samo *ceteris paribus*, npr. *sèla* : *sèla*, dok mu je inače oboje *à*, a što mu dvostruki vokal kod dugih nosi znak sad na prvom sad na drugom mjestu, potječe očito iz Maretičeve analize naših dugih akcenata: *â* = *àa*, a *á* = *aâ*; usp. *Gramatika i stilistika*, Zagreb, 1931², str. 107.

¹⁴ Ivšić-Kravar, *o. c.*, str. 19.

Ako se naša četiri akcenatska znaka: kratkosilazni, kao u *māslo*, kratko-uzlazni kao u *vòda*, dugosilazni, kao u *mêso*, i dugouzlazni, kao u *víno*, promatraju sa stanovišta svrhovitosti kao pravopisni, makar i pomoćni znakovi, nije teško uočiti da su i u tom pogledu sasvim proizvoljni; oni odgovaraju koliko-toliko svrsi za koju su u upotrebi samo brojem, tj. time što su četiri, koliko u novoštokavskom sistemu ima kombinacija kvantiteta i tona. Time taj grafički sistem ispunja na grafematskom planu minimalan fonološki zahtjev distinktivnosti, pri čemu se dva prozodijska obilježja ne označuju kao takva, već globalno, prema broju kombinacija. Takav je znakovni sistem veoma teško usvajati, a posebno pamtiti u odnosu na i onako delikatan sistem odnosa na fonetičko-fonološkom planu. O tome bi mogle svjedočiti generacije naših inače pismenih ljudi koje se s njime rvu. Tko bi pokušao provesti anketu da ustanovi koliki postotak naših pismenih, ili solidno, pa čak i visoko školovanih ljudi, da ne idemo dalje prema gore, umije pisati akcente po diktatu, čime se inače — kako je poznato — uspješno provjerava stupanj pismenosti, došao bi do poraznih podataka. Jer niti su fonetički akcenti, kako se čuju, u stanju da u svijesti govorne osobe izazovu vidnu sliku ovoga ili onoga znaka, niti grafički akcenti, kako se pišu, potiču na odgovarajuću govornu kretnju. Tako je, na koncu konca, sve prepušteno kontekstu, pa na akcenat, ako je zabilježen, jedva tko da i gleda, a ako nije, to bolje, jer malo kome i treba.

Stvar je u tome što upotreba naših akcenatskih znakova, stvorenih za više ili manje apstraktne znanstvene potrebe, u ortografske i ortoepske svrhe ne vodi računa o njihovoj jezično-pedagoškoj ulozi u okviru dane jezične sredine. Tako, napose, ostaju po strani slijedeće dvije okolnosti:

1. da ti znakovi, za razliku od znakova-slova, nisu elementi redovnog pisma, nego — kako smo vidjeli — pomoćni pravopisni znakovi, koji se u najboljem slučaju usvajaju naknadno; ako danas može biti bespredmetno pitanje zašto, na primjer, slovo *a* ili *b* imaju baš takav, a ne drukčiji crtež, nije možda, svejedno kakvim ćemo crtežom obilježiti ovaj ili onaj akcenat;

2. da bi akcenatski znakovi, pogotovu u našim jezičnim okolnostima, morali biti grafički čitljivi ako se hoće da vrše kakvu-takvu jezično-pedagošku ulogu ne samo u užem krugu, gdje je akcenatski sistem kod kuće, nego također i pogotovu izvan njega, gdje su na snazi drugi akcenatski sistemi.

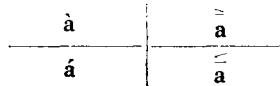
Drugim riječima, sve šira praktična upotreba naših akcenatskih znakova ne bavi se mišlju da bi znakovi morali biti, na neki način, usklađeni s onim što hoće da znače, tj. da samim crtežom upućuju na osobine kvantiteta i tona koje se njima označuju. Ako pri tome imamo na umu, prvo, spomenutu složenost akcenatskoga sistema kao takva, drugo, akcenatsko šarenilo jezičnoga prostora, osobito zapadnoga i istočnoga nasuprot središnjem, i, treće, zbrku

pri dodiru književne akcentuacije s ovim ili onim lokalnim tipom, onda se može s pravom reći da naš grafički akcenat, takav kakav jest, ne vrši savjesno svoju službu. Ako naša škola u naporima oko širenja književnoga jezika, ovo-ga ili onoga tipa, u njegovu fonetičko-fonološkom obliku i danas podbacuje najviše na području akcenta, onda su tome krivi, uz spomenute okolnosti, prije svega sami akcenatski znakovi, koji tumače *obscurum per obscurius*.¹⁵

III.

Aдекватno bi rješenje, ako se na takvo što smije misliti, bio takav sistem grafičkoga akcenta u kojem bi oblik i vrijednost odnosno funkcija znakova bili tako povezani da se jedno prepoznaje u drugome. Takav bi se sistem onda lakše uočio i pamtio, pa bi bez sumnje i u nastavi urađao kudikamo boljim rezultatima nego sadašnji. Time bi, ukratko, naš složeni akcenatski sistem postao, ako ne lakši, a ono bar pristupačniji. U tom bi smislu bila moguća dva rješenja, i to: ili odvojiti u akcenatskim znakovima dva prozodijska elementa, kvantitetu i ton, ili ih povezati tako da u znakovima oba zajedno dolaze do izražaja. Ako se nešto slično, kako smo vidjeli, već prakticira u znanstvene svrhe, ovdje bi to valjalo učiniti s obzirom na potrebe pravopisne prakse, pa dakle i isključivo pravopisnim sredstvima.

Prvo rješenje, analitičko, tj. odvajanje znaka za kvantitetu, koji je u nas i onako neovisan o mjestu akcenta, i onoga za ton moglo bi se postići izborom iz već uobičajenih znakova za ta dva prozodema, što se da prikazati u shemi:

I u tom bi znakovnom sistemu dva lijeva akcenta bila kratka, a dva desna duga, dva gornja silazna, a dva donja uzlazna, dakle: *màslo*, *vóda*, *měso*, *vīno*. Takav bi sistem bio sam po sebi binarno-proporcionalan i kao takav sasvim jasan: suprotnost kvantiteta označuje se, kao i inače, odnosom $a : \bar{a}$, dok se svega dva znaka za ton, gravis i akut, daju, kako ćemo vidjeti kod druge mogućnosti, također racionalno pravdati, prvi kao silazan, a drugi kao uzlazan; što se tiče intenziteta, on se, kao i dosada, obilježava samom prisutnošću znaka na dotičnom slogu.

¹⁵ To nije slučaj u nekim drugim jezicima, npr. u grčkom (starom i novom), španjolskom i portugalskom, gdje se akcenti pišu obvezno, ili tamo gdje grafički akcenat ima i kakvu drugu pravopisnu funkciju, kao u francuskom i talijanskom, gdje razlikuje i boju samoglasnika. Teškoća nema ni tamo gdje, kao u ruskome, označuje tu i tamo samo mjesto akcenta.

No tu ima i stanovit tehnički nedostatak u tome što u slučaju dugih akcenata isti vokal nosi dva dijakritična znaka, a to je tipografski slabo izvedivo. Inače bi, uz estetski povoljno tipografsko rješenje, upravo to bio najdosljedniji način bilježenja našega akcenta.¹⁶

U svrhu drugoga rješenja, sintetičkoga, tj. povezivanja znakova za kvantitet i ton u istome općem znaku, ali uz čuvanje binarno-proporcionalnih odnosa, mogao bi se zamisliti takav sistem koji bi osim gravisa i akuta za kratke akcente imao oba znaka podvostručena za duge, kao u shemi:

à	ä
á	ã

Tu opet imamo isti raspored akcenata kao i dosada, dakle: *màslo*, *vóda*, *měso*, *víno*. Sistem je u sebi dosljedan i podudaran, pa kao takav nadmašuje očigledno dosadašnju zbrku. Što se kratkoća označuje jednostrukom, a duljina dvostrukom upotrebom istoga znaka, može biti samo prirodno. Smjer znakova za ton, isti kao i kod prve mogućnosti, može se lako objasniti u smislu shvaćanja o »linearnosti« govora, koje se u lingvistici drži od De Saussurea do danas.¹⁷ Kad se radi o tonu, »suprasegmentalnom« obilježju riječi kao segmenta govora, onda je razumljivo da se ono što na crtu govora silazi bilježi gravisom, tj. odozgo lijevo prema dolje desno, a ono što s crte govora uzlazi — akutom, tj. odozdo lijevo prema gore desno. U slučaju dugih akcenata služi, kako smo rekli, dvostruki gravis ili akut, što odgovara uobičajenom shvaćanju da je dug samoglasnik jednak dvama kratkima.

U takvu sistemu ne bi bilo ni tehničkih problema, osim što bi dvostruki akut za dugouzlazni akcentat, kao par dvostrukom gravisu za dugosilazni, bio sam po sebi nov, iako nije pravopisno neviđen, jer ga, makar i u drukčijoj vrijednosti, poznaje mađarski pravopis (kao znak za duljinu prednjih zaočljenih vokala: *ő* i *ű*).¹⁸ Dakle, stvar nije ni tipografski neizvediva: dva bi se samoglasnika s dvostrukim akutom mogla uzeti gotova iz mađarskoga sloga, a ostale bi valjalo gravirati.

¹⁶ Sličnim se znakovima služi i Hirt na navedenom mjestu, ali s obzirom na dijakrone odose.

¹⁷ F. de Saussure, *Cours de linguistique générale*, Paris, 1931³, str. 103. Govor je »linearan« u tom smislu što protječe u vremenu u obliku crte, koja se u skladu s evropskom navikom pisanja s lijeva na desno pomišlja u istom smjeru.

¹⁸ Tim znakom Ivšić kajkavski tzv. »tromi« akcentat, koji bi se baš mogao zvati i »blagi«, npr. *lîpa* prema štok. *lipa*; usp. njegov »Prilog za slavenski akcentat«, *Rad JAZU*, 187 (1911), str. 134. i d., a napose 151. i d.

Naknadno saznajem od prof. Ivića da je isti sistem proveden već u njegovu članku »Die Hierarchie der prosodischen Phänomene im serbokroatischen Sprachraum«, *Phonetica* 3 (1959), str. 23. i d., gdje mu je samo uredništvo toga viđenog međunarodnog časopisa zamijenilo vukovske znakove novima (v. napose str. 24, bilj.). Time moje drugo rješenje, naravno, gubi »prvenstvo«, ali dobiva na vrijednosti, jer sam do njega došao ne znajući za onu promjenu znakova u Ivićevu radu.

Smatram suvišnim i isticati koliko bi složena i danas slabo pristupačna fonetičko-fonološka priroda našega prozodijskog sistema bila prihvaćanjem ovoga ili onoga od ta dva grafička rješenja približena oku. Njihova je očita prednost u tome što su u njima akcenatski znakovi ne samo sami po sebi denotativno-simbolični nego i među sobom parno podudarni. Svega toga u današnjim znakovima nema.

Da bi se još jednom vidjelo koliko je u tom pogledu razlika između tri sistema, onoga na snazi i dvaju o kojima je riječ, dovoljno ih je ogledati prvi prema druga dva u shemi:

ä : à/â	â : a/ã
à : á/á	á : a/ã

gdje opet imamo, u istom rasporedu kao i naprijed: lijevo kratke, a desno duge, gore silazne, a dolje uzlazne akcente. Dok se u starom sistemu ne vidi nikakav red, dva su nova, razlikujući se samo u slučaju duljine, strogo usklađena sa svrhom.

*

Sve u svemu, naši su sadašnji akcenatski znakovi u funkciji pomoćnih, ali za naše jezične prilike važnih pravopisnih znakova grafički proizvoljni i informacijski nijemi. Oni o glasovnim svojstvima govora što ih treba da označuju, kao i o njihovoj ulozi u jeziku, ne kažu ništa. To nije ni čudo ako se ima na umu vrijeme iz kojega potječu. U svakom slučaju, njihova se upotreba na području ortoepske nastave svodi na medvjedu uslugu naporima koji se ulažu sa strane škole. Ako se sve više isključuju, kako smo vidjeli, iz znanstvene teorije, onda su očevitno još neprikladniji kao polupravopisni znakovi za potrebe nastavne prakse. Druga bi stvar bila kad bi, i takvi kakvi jesu, služili kao redovni pravopisni znakovi, tj. kad bi se, kao i znakovi-slova, pisali obvezno. U tom bi se slučaju usvajali od malih nogu, i to zajedno s ostalim elementima pismenosti. Tada bi se i njihova grafička proizvoljnost podnosila isto onako kao što se podnosi i kod slova.

Osim toga, tim grafičkim sistemom umije rukovati samo najuži krug učernih stručnjaka, dok mu je praktična vrijednost ništava. Njime se u praksi ne može služiti ne samo srednje već ni visoko školovan štokavac, a kamoli osoba koja nastoji zamijeniti svoj lokalni akcenat književnim. Stoga i jesmo navikli ne samo slušati na svakom koraku, od ulice preko škole, radija i televizije do kazališta i sveučilišnih katedara, krive akcente nego ih, štaviše, i gledati po različitim publikacijama, od školskih udžbenika do zbirki stihova i znanstvenih radova, naopako označene. Jedva je vjerojatno da je stanje u tom pogledu išta bolje tamo gdje se pravilan akcenat već govori nego tamo

gdje se tek uči. Što se pak tiče »tvrduh« stranaca, koji ovdje mogu ostati u pozadini, oni su prema tome sistemu tako nepovjerljivi da često i ne vjeruju da se pod njim nalaze kakve stvarne govorne činjenice.

Tipičan je u tom pogledu slučaj stručnjaka Hodgea, koji u citiranom članku priznaje da razliku između dva naša kratka akcenta čuje samo pri minimalnu kontrastu ne izvodeći ni iz toga nikakva sistematskoga zaključka. Uudara u oči da se takvo fonološki određeno razlikovanje dvaju kratkih akcenata podudara potpuno s onim što ga je provodio i sam Vuk kad ih je god. 1818. počeo pod istim uvjetom razlučivati.

Ta nam dva primjera govore rječito o tome kako je naša akcentuacija tvrd orah katkada i za učena promatrača, bio domaći ili stranac, a kamoli ne za prosječna jezičnoga potrošača.

Nema sumnje da bi u takvim okolnostima sistem akcenatskih znakova koji bi sam po sebi, tj. u crtežu i sastavu samih znakova, izražavao prozodijska svojstva akcenta, mogao dobro doći. Takav bi se sistem u našim prilikama, nakon više od sto godina upotrebe staroga, mogao okušati u prvom redu kao pedagoško sredstvo jezične nastave. Tu bi on nesumnjivo pridonio postizanju jednoga od njezinih najtežih ciljeva — usvajanju naše književne akcentuacije.

Jer danas smo tu gdje jesmo otkako se u nas, u obilju akcenatskih sistema, upravo četveroakcenatski kao najnoviji, makar i najteži, ali zato, po nekima, i »najljepši« afirmirao u statusu književne norme.

O NEKIM MEDICINSKIM I GRANIČNIM NAZIVIMA

Vladimir Loknar

Svako nazivlje teži k jednom, jednoznačnom i jednočlanom nazivu za svaki pojam. Kad to nije moguće, bira se ono što je bliže takvu zahtjevu. Dakako, izbor nije uvijek jednostavan i lagan, pa se zato mnoga rješenja prepuštaju vremenu, odnosno praksi i prouci. Zato i imamo mnoštvo istoznačnica, bliskoznačnica, tuđica i opisnih ili uvjetnih naziva. Ali, nije uvijek problem u takvu stanju nazivlja, nego češće u nemarnu odnosu prema onome što je već normirano ili što upućuje na normu. Riječ je o narušavanju terminološke norme, i to ne samo tamo gdje se već utvrđen naziv zamjenjuje neutvrđenim i često lošijim, nego i tamo gdje se ne iskorištavaju očite mogućnosti i ne ostvaruju rješenja koja nameće sam sustav i već postojeća norma.

Evo nekoliko takvih primjera iz medicinskog nazivlja o kojima je, mislim, korisno reći nekoliko riječi.